

Badacz dialektów kaszubskich i inicjator prac nad Atlasem językowym kaszubszczyzny

O pracach Profesora Zdzisława Stiebera – pomoroznawcy napisałam swego czasu dość szczegółowy artykuł [Popowska-Taborska 1979, 2006]. Pora obecnie spojrzeć na te prace z perspektywy lat, które nas dzielą od jego dokonań i wyniki tych przemyśleń ująć w kilku punktach, z których każdy ma już dzisiaj trwałą wartość naukową.

Gdy w latach powojennych Zdzisław Stieber skierował swe zainteresowania na północno-zachodni kraniec Słowiańszczyzny, istniało jeszcze głęboko ugruntowane przekonanie o zachowaniu się w gwarach północnokaszubskich iloczasu. Pogląd taki potwierdzały obarczone skomplikowanym aparatem prozodycznym bogate materiałowe zbiory Friedricha Lorentza, stwarzające pozory wielkiej odrębności słowińszczyzny i kaszubszczyzny od innych dialektów zachodniosłowiańskich i utrudniające wszelkie dociekania związane z kaszubskim wokalizmem. Wypowiedziane w roku 1950 [Stieber 1974a] twierdzenie Zdzisława Stiebera o faktycznym braku fonologicznego iloczasu w dialektach kaszubskich było prawdziwym przełomem we współczesnych badaniach językoznawczych. Od tej pory

fonologiczny iloczas i intonacje w kaszubszczyźnie stały się naukową legendą. Nikt z dzisiejszych badaczy nie słyszy ich w terenie i nikt nie analizuje wywołanych akcentem różnic artykulacyjnych jako opozycji fonologicznych. Konieczne było tu jednak twierdzenie zaliczające się do tych najbardziej rewolucyjnych, najbardziej prostych, a zarazem najtrudniejszych spostrzeżeń, równych przysłowiowemu wskazaniu faktu, że „król jest nagi” [Popowska-Taborska 1979: 86].

Usunięcie naukowej legendy o iloczasie i intonacjach kaszubskich umożliwiło gruntowną analizę kaszubskiego systemu wokalicznego. Zdzisława Stiebera *Rozwój fonologiczny kaszubszczyzny*, opublikowany w formie aneksu do *Rozwoju fonologicznego języka polskiego* [Stieber 1952: 91–94; 1966: 83–86; 1975: 137–141] stanowił nowe spojrzenie na dzieje kaszubszczyzny: wykazywał jej wspólne etapy rozwojowe z polskim obszarem językowym i równocześnie

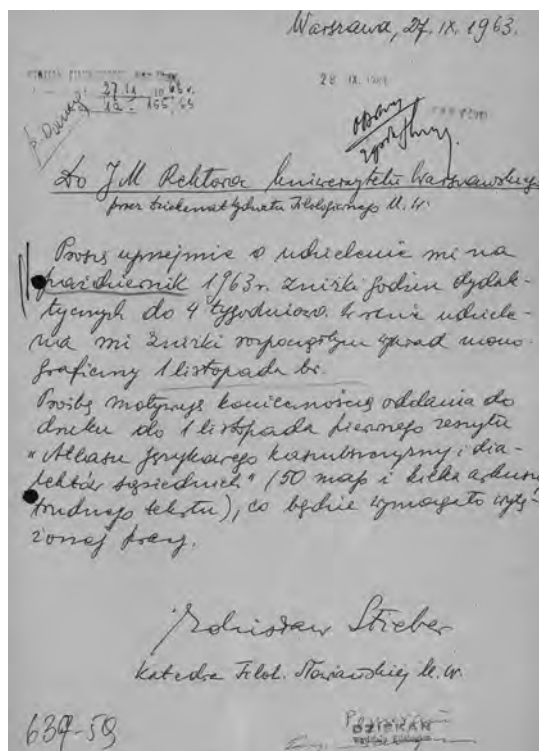
podkreślał cechy wyłącznie kaszubskie. Ostatecznym podsumowaniem tych rozważań był wygłoszony w Gdańsku na Konferencji Pomorskiej (1954) referat o stosunku kaszubszczyzny do dialektów Polski lądowej [Stieber 1956, 1974], w którym Z. Stieber przychylił się do stanowiska, iż: „obszar kaszubski stanowił niegdyś ogniwo pośrednie między dialektami zachodniolechickimi (połabskie, dzisiejsze gwary Meklemburgii i Brandenburgii) a typowo polskimi dialektami Polski lądowej” [Stieber 1956: 39]. Historyczne ujęcie zaprezentowane w referacie uwypukliło specyfikę Kaszub wynikającą ze znacznego stopnia ich językowej archaiczności i specyficznego rozwoju wewnętrznego. W ujęciu Zdzisława Stiebera kaszubszczyzna jest bowiem nadal tworem żywym, rozwijającym się wewnątrz i ulegającym zewnętrznym wpływom językowym.

W czasie badań na Kaszubach przeprowadzanych na początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku rodzi się w Profesorze myśl o konieczności dalszych szczegółowych badań na tym pasjonującym każdego slawistę terenie. Z przeświadczenia o istnieniu tu wielu nieodkrytych jeszcze archaizmów językowych, z chęci wykrycia nowych zachodzących tu procesów innowacyjnych, a także z przekonania o konieczności szczegółowego opisu stosunku Kaszub do sąsiadujących z nimi gwar północnopolskich rodzi się myśl o *Atlasie językowym kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* [AJK]. W 1954

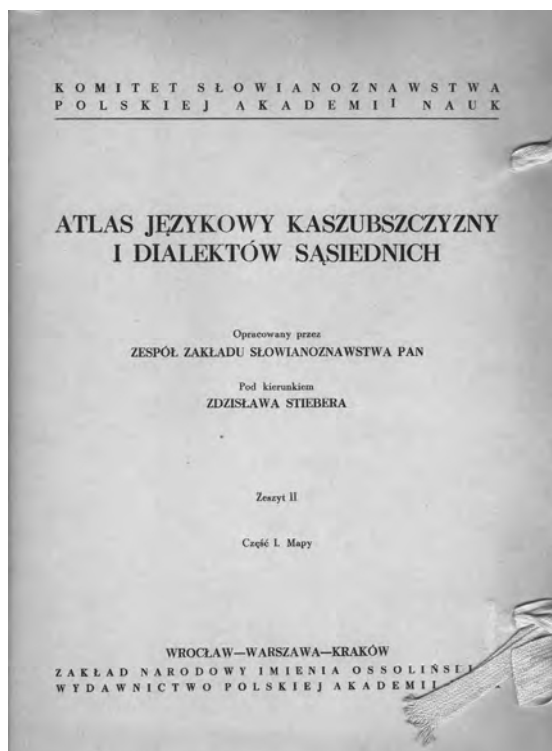
26. Atlas kaszubski skupił stałą grupę współpracowników Profesora – od lewej: Janusz Siatkowski (częściowo widoczny), Hanna Popowska, Zdzisław Stieber, Zuzanna Topolińska, Jadwiga Pałkowska (obecnie Zieniukowa) – stoi, Ewa Rzetelska, 1955 r.

27. Prace nad AJK bardzo absorbowały Profesora, dlatego prosił o zmniejszenie obciążeń dydaktycznych na uniwersytecie

roku Profesor rozpoczyna tworzenie nielicznego początkowo zespołu badawczego (Hanna Popowska(-Taborska), Zuzanna Topolińska), który wkrótce powiększa się o następnych przedstawicieli młodego pokolenia językoznawców (Jadwiga Pałkowska (Zieniukowa), Ewa Kamińska(-Rzetelska-Feleszko), Jadwiga Majowa). W układaniu kwestionariusza i w licznych wyprawach terenowych towarzyszy im nieodmiennie Janusz Siatkowski. Zespół zmienia się i powiększa w następnych latach; autorkami map i komentarzy AJK są między innymi Kwiryna Handke, Małgorzata Korytkowska, Elżbieta Wrocławska. Profesor Stieber bierze udział we wszystkich pracach organizacyjnych, jest uczestnikiem wielu dialektologicznych ekspedycji, przede wszystkim zaś jest wychowawcą tej młodej kadry, której powierzy ukończenie wytyczonego przez siebie zadania. Pod jego bezpośrednim kierunkiem opracowany zostaje tom wstępny oraz sześć następnych tomów map i komentarzy Atlasu; do końca prac czuwa nad nimi jako redaktor naukowy. Zamierzenie, podjęte w roku 1954, ukończone zostało w roku 1977. W tymże roku Atlas otrzymał nagrodę Sekretarza Naukowego Polskiej Akademii Nauk.

Dziś wiemy, że decyzja opracowania metodą geografii językowej całego wielkiego splotu językowych problemów związanych z dialektami tego obszaru podjęta została niejako w ostatniej chwili. Opóźnienie badań tere-

28. AJK stanowi „ostatnią zbiorową fotografię rodzinną kaszubszczyzny”

nowych nawet o kilka lat poważnie zubożyłoby zawarty w Atlasie archaiczny materiał językowy. Dialekty kaszubskie bowiem, podobnie jak większość dialektów na obszarze dzisiejszej Europy, zanikają w przyspieszonym tempie. Równocześnie powstaje na naszych oczach kaszubski język literacki, uznany oficjalnie za język regionalny, który wprowadzie czerpie na różne sposoby z autentycznych rodzimych źródeł, poddaje je jednak licznym przeróbkom i zmianom. *Atlas językowy kaszubszczyzny*, ukazujący stan żywych dialektów kaszubskich w drugiej połowie lat pięćdziesiątych i początkach lat sześćdziesiątych minionego stulecia, opracowany na podstawie ankiety przeprowadzonej w 104 wsiach kaszubskich i 82 reprezentujących sąsiadujące z kaszubszczyzną dialekty północnopolskie, jest – jak zwykłam mówić – „ostatnią zbiorową fotografią rodzinną kaszubszczyzny”. Na 700 mapach ukazano bowiem plastycznie, iż w połowie minionego wieku żyły tutaj swoim własnym, językowo zróżnicowanym życiem, dialekty kaszubskie, którymi małe dzieci często biegle jeszcze posługiwały się w rozmowach z dziadkami.

Pamiętać wypada, że inicjatorem tej jedynej w swoim rodzaju fotografii rodzinnej był polski sławista, profesor Zdzisław Stieber.

Z niepowtarzalności i wartości zanikającego na naszych oczach kaszubskiego materiału leksykalnego Z. Stieber zdawał sobie również sprawę wów-

29. Praca Zdzisława Stieberta nad AJK zyskała duże uznanie w środowisku kaszubskim, m.in. otrzymał on w 1975 r. od Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego Medal Stolema, przyznawany za pomnożenie dorobku i osiągnięć kultury Pomorza

czas, gdy apelował o jak najszybsze opublikowanie zbiorów księdza Bernarda Sychty. To dzięki jego usilnym staraniom doszło do wydania Słownika [Sychta 1967–1976] znanego i cenionego dziś w całym świecie slawistycznym.

Samego Profesora interesowały przede wszystkim etymologie poszczególnych wyrazów słowiańskich. Jego artykuł o kaszubskim *retku* [Stieber 1958, 1974] dla mnie, przyszłej współautorki *Słownika etymologicznego kaszubszczyzny* [SEK], stanowił przez wzgląd na jasność wykładu i trafność wnioskowań wzór tego typu etymologicznych rozważań. Pora więc sobie również w tym miejscu uświadomić, że bez *Atlasu językowego kaszubszczyzny* i bez Bernarda Sychty *Słownika gwar kaszubskich* nie mogłoby być mowy o *Słowniku etymologicznym kaszubszczyzny* w jego obecnej formie.

Na zakończenie warto może podzielić się z dzisiejszym pokoleniem dialektologów wspomnieniem o tym, jak wyglądały te nasze wędrówki terenowe w połowie minionego stulecia. Rozpoczęliśmy je od precyzyjnego wyznaczenia zasięgu dawnego osadnictwa kaszubskiego, zadaniem naszym było bowiem przeprowadzić ankietę u informatorów w danej wsi urodzonych i mających rodziców z tej samej lub pobliskiej osady. Siatka punktów ustalana była co prawda uprzednio za biurkiem w Warszawie z pomocą licznych źródeł historycznych, często jednak w terenie zmuszani byliśmy zmieniać nasze decyzje. Wzdłuż wytyczonego szlaku posuwaliśmy się najczęściej na piechotę, gdyż sieć dróg i kursujących po nich autobusów była w wielu

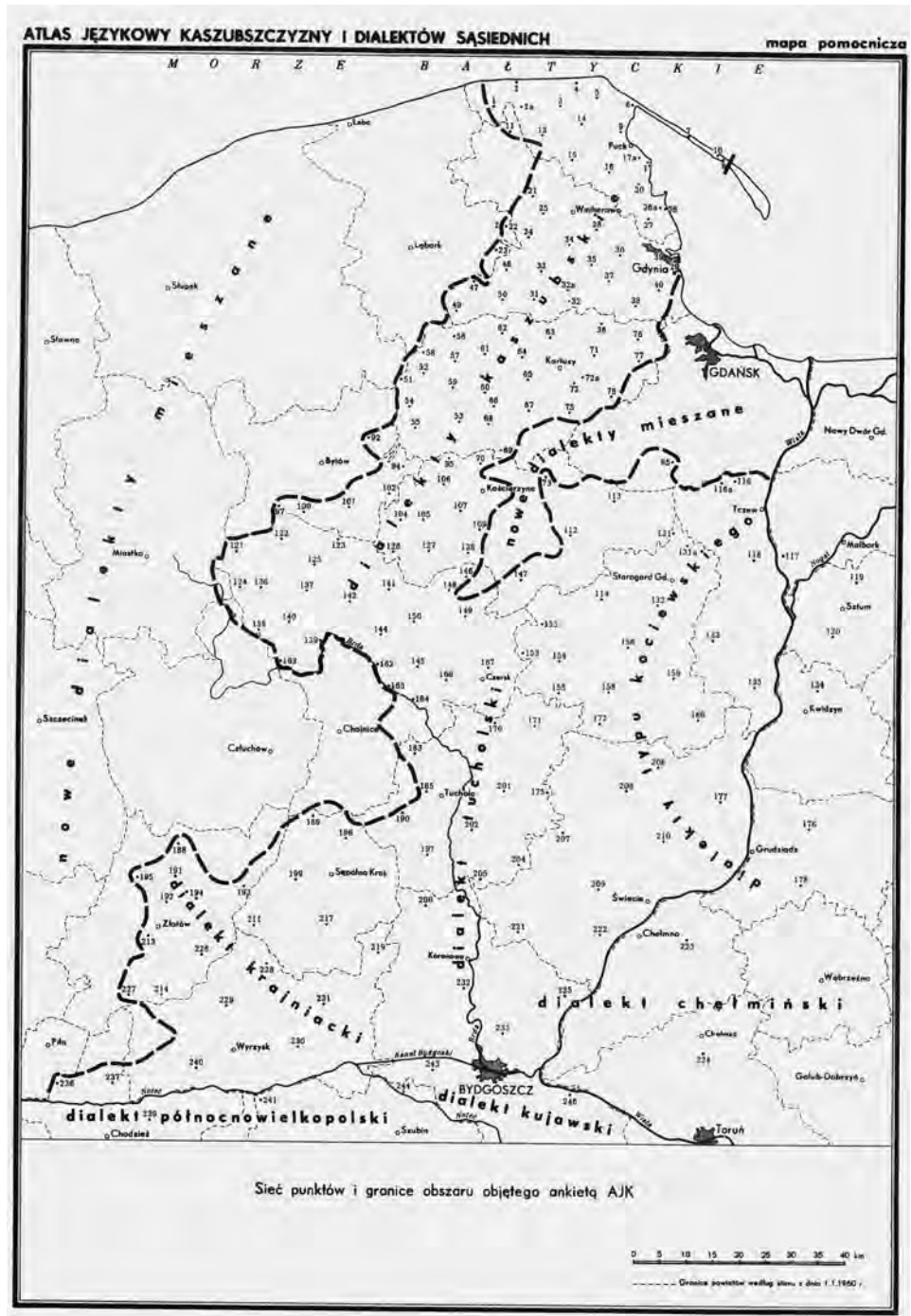

30. Badania terenowe na Kaszubach, lata 50.

miejscach znikoma. W bardzo ciężkich workowatych plecakach musiało się znaleźć miejsce na kwestionariusz i notesy terenowe (każda paczka zawierała dziesięć takich zeszytów koniecznych do przeprowadzenia ankiety w jednej wsi), na koc, niezbędne ubranie i na prześcieradło zszyte w ten sposób, by tworzyło rodzaj śpiwora bardzo użytecznego w czasie częstych noclegów na sianie. A że sklepy spotkać można było rzadko i nie we wszystkich wsiach, chleb zaś przywożony był z reguły w małych ilościach i przeznaczony dla stałych mieszkańców, bardzo często nam tego chleba brakowało. Profesor Stieber pływał z nami w jeziorach, sypiał w stodołach, uczył nas piosenek słowackich, łużyckich i ukraińskich, które poznał w czasie poprzednich wypraw dialektologicznych i wspominał swoją młodzieńczą harcerską przeszłość¹⁷. Wejścia do starych chat kaszubskich, które otwierały przed nami gościnne podwoje, bywały czasem zbyt niskie, co aż nadto wyraźnie uwydatniało się na czole naszego Wysokiego Mistrza.

Po powrocie do Warszawy rozpoczynała się żmudna praca tworzenia kartoteki i projektowania map – ołówkiem i na specjalnie drukowanych podkładach. Brudnopisy przygotowane przez autorów Atlasu opracowywał

¹⁷ O tej harcerskiej przeszłości zob. Wierzbianańska 1982.

31. Pracochlönnyim zajęciem było wykonywanie map na przygotowanym przez kartografa podkładzie

do druku współpracujący z nami pan Witold Maculewicz, geograf, który perfekcyjnie opanował ten niełatwy graficzny kunszt.

Na komentarze do map przepisane na maszynie przez dwie kalki liczne znaki diakrytyczne nanosiło się pieczołowicie ołówkiem trzykrotnie, bo potrzebne były trzy egzemplarze: oryginał dla Wydawnictwa, drugi egzemplarz do autorskich korekt i trzeci – dla cenzury. Wydawane przez Ossolineum kolejne tomy Atlasu ukazywały się rytmicznie w rocznych odstępach. Łącznie ze wstępnym tomem było ich szesnaście.

Literatura:

skróty:

- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, oprac. przez zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, t. I–VI pod kier. Zdzisława Stiebera, t. VII–XV pod kier. Hanny Popowskiej-Taborskiej, Wrocław 1964–1978.
 SEK – Wiesław Boryś, Hanna Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I–VI, Warszawa 1994–2010.

oraz:

- Popowska-Taborska 1979 – Hanna Popowska-Taborska, *Zdzisław Stieber jako pomoroznawca*, [w:] *Konferencja Pomorska* (1978), red. Kwiryny Handke, Wrocław 1979, s. 183–189; przedruk w: tejsze, *Szkice z kaszubszczyzny. Dzieje badań, dzieje języka, zabytki, etymologie*, Gdańsk 2006, s. 85–90.
 Stieber 1952 – Zdzisław Stieber, *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Warszawa 1952.
 Stieber 1954 – Zdzisław Stieber, *Zmiany w fonetyce Jastarni w ostatnim stuleciu*, „Język Polski”, XXXIV, s. 249–252; przedruk w: Stieber 1974, s. 422–425.
 Stieber 1956 – Zdzisław Stieber, *Stosunek kaszubszczyzny do dialektów Polski lądowej*, [w:] *Konferencja pomorska* (1954), *Prace językoznawcze*, Warszawa 1956, s. 37–48; przedruk w: Stieber 1974, s. 406–417.
 Stieber 1958 – Zdzisław Stieber, *Kaszubski retk ‘przyłądek’*, „Język Polski”, XXXVIII, s. 284–285; przedruk w: Stieber 1974, s. 141–142.
 Stieber 1966 – Zdzisław Stieber, *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa 1966, s. 83–86.
 Stieber 1974 – Zdzisław Stieber, *Świat językowy Słowian*, PWN, Warszawa.
 Stieber 1974a – Zdzisław Stieber, *Zagadnienie iloczasu kaszubskiego*, *Sprawozdania PAU LI*, 1950, nr 8 (druk w 1952), s. 503–508; przedruk w: Stieber 1974, s. 417–422.
 Stieber 1975 – Zdzisław Stieber, *A Historical Phonology of the Polish Language*, Heidelberg 1975, s. 137–141.
 Sychta 1967–1976 – Bernard Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Wrocław 1967–1976.
 Wierzbiańska 1982 – Jadwiga Wierzbiańska, *Wspomnienie o Zdzisławie Stieberze, harcerzu i przyjacielu*, [w:] *Zdzisław Stieber 1903–1980. Materiały z konferencji naukowej*, Warszawa dnia 9 marca 1982, Warszawa 1982, s. 57–59.